

Тарас САЛИГА,
доктор філологічних наук,
професор Львівського
національного університету
ім. Івана Франка

«...ЖИВИЙ МОТОР, ЩО ПРИЛУЧИВ ГАЛИЧИНУ ДО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РУХУ...»

1943 р. «Краківські вісті» вмістили статтю Луки Луціва «Талант, що згас передчасно», присвячену століттю від дня смерті Маркіяна Шашкевича, у якій він нагадував, що «того року минала сотня літ, як у важких злиднях, стративши зір і слух, на бідній парохії замкнув очі свої навіки Маркіян Шашкевич на 32-му році життя...»¹. До цієї статті звертаюся не для того, щоб у черговий раз наголосити на страдницькій Шашкевичевій долі, а тому, що в ній Л.Луців розглядає суперечливі оцінки його творчості з боку як І.Франка, так і молодого критика й літературознавця Миколи Євшана (Федюшки). Оскільки праці М.Євшана, як і Л.Луціва, в радянський час перебували під спецфондівськими замками, то, зрозуміло, шашкевичезнавці не мали можливості осмислити їх.

Про М.Шашкевича як основного співтворця «Русалки Дністрової» І.Франко завжди висловлювався з найвищим пієтетом. Ще зовсім молодим, двадцятилітнім, він зумів збагнути основний ідейно-змістовий сенс «Русалки Дністрової», тлумачення якої в його оцінках і досі залишаються аксіоматичними. Зокрема він писав: «...якесь неясне, а сильне чуття, ніжне і інстинктове, як чуття дитини, котра рветься на волю силою вродженого потягу, не аргументуючи, не роздумуючи, не розуміючи навіть докладно, як виглядає та воля. Се ніжне чуття, мов запах лугів напровесні, обхватує кожного читателя <...> Се її найбільша, найреволюційніша ціха»².

У наступних працях, де йшлося про М.Шашкевича, І.Франко не тільки підтверджував свої раніше висловлені погляди на його творчість, а й значно доповнював їх. Скажімо, в рецензії на працю В.Коцовського «Пам'яті Маркіяна Шашкевича» він доводив: «Новою супроти давнішого галицько-руського письменства у Шашкевича є не тільки мова, гарна і чисто-народна. Щодо мови у нього були попередники ще в XVIII віці, автори «світської політики» і полународних пісень дворацьких, котрих купа як пісні народні увійшла в збірку Вацлава з Олеська. Новим був дух Шашкевичевої поезії – свіжий і оригінальний; новим був той її індивідуальний, суб'єктивний характер, що дає нам можливість із-за кожного твору, із-за кожного стиха бачити особистість поета, його симпа-

Маркіян Шашкевич

тичну вдачу і щире серце. В Шашкевичевих віршах у нас перший раз повіяло духом поезії XIX віку; давня «мова богів», як колись називано поезію, тут стала кристалізованою, очищеною мовою людського серця, зверненою безпосередньо до сердець усіх інших людей... – і се його велика інновація в галицько-руській поезії, се засновник справді нової, справді народної школи літературної»³.

І.Франко, оцінюючи твори М.Шашкевича, акцентує на культурно-історичній непроминальності, оскільки вони, окрім усього іншого, є важливою ланкою в безперервності та тягlostі національно-духовного поступу. Він каже: «...нитка, що нас лучила з минувшиною, ніколи не переривалась, бо якби раз перервалася, то вже би нам і був капут. Звісно, минувшина наша сягає дуже давніх часів... ся минувшина не могла пройти без сліду, бо ж її витвором є вдача, спосіб життя, мова, історія народу»⁴.

Інтерпретуючи творчість М.Шашкевича, І.Франко, як спостерегла Ярослава Мельник, обґрунтовує тезу про зв'язок «національної самобутності літератури зі світовим літературним процесом»⁵. У статті «Свято Маркіяна Шашкевича», що була написана 1911 р. до 100-ї річниці від дня народження митця, М.Євшан, який був противником низької літератури, сповідував естетичні критерії в письменстві й орієнтувався на Європу, заперечував оцінки І.Франка. Він вважав, що «Маркіян Шашкевич для нас не остався нічим іншим як датою хронологічною», що навіть «при найбільшій своїй симпатичності і при всіх тих прикметах, в які убрала його традиція, він нічим іншим для нас бути не може...», що він «індивідуальність зовсім не сильна», щоб «стати реформатором рідного письменства...», що він «із типів, які по кожній сильнішій струї лишаються, як намул лишається після виливу ріки. Вони чують свою духову спільність з тою минувшою течією, але, з другого боку, занадто анемічні та безсилі, щоб пробиватися самим через нетрі життя і чути себе над ними панамі»⁶.

Така оцінка 22-літнього М.Євшана нині, за слушним спостереженням М.Льницького, спростована ча-

¹ Луців Л. Талант, що згас передчасно / Л.Луців // Краківські Вісті. – 1943. – Ч. 174, 175. – 11–12 серп.

² Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції / І.Франко // Франко І. Збір. тв.: у 50 т. – К., 1980. – Т. 26. – С. 92.

³ Франко І. М.Шашкевич і галицько-руська література / І.Франко // Там само. – Т. 29. – С. 249–250.

⁴ Там само. – С. 253.

⁵ Мельник Я. Іван Франко про Маркіяна Шашкевича / Я.Мельник // Шашкевичіана. – Львів; Броди; Вінніпег, 1996. – Вип. 1. – С. 67.

⁶ Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / М.Євшан. – К., 1998. – С. 41.

сом. Однак, думаю, це не означає, що вона під час бібліографічної «інвентаризації» мусить бути знята із наукового вжитку, адже «вагомість того, що зробив Шашкевич, надто велика, щоб факти її негативної оцінки могли применшити їх роль»⁷. М.Ільницький зазначає, що Євшанову публікацію «Свято Маркіяна Шашкевича» не треба «сприймати як літературознавчу студію, а радше як естетичний маніфест речника нового літературного покоління»⁸. Справді, М.Євшан продовжував традиції «Молодої музи», був речником естетичного, а не ідеологічного критерію в мистецтві.

Власне, виходячи з цього, М.Євшан твердив, що поезія М.Шашкевича «була сліпим наслідуванням, слабою копією, без дальших горизонтів і дорого-вказів на будуче. Вона не дала змісту нового, ані воскресила національної думки, тільки форма його творчості, те, що він піддався могутній течії народної мови, показала, як дальшу консеквенцію, потребу нового змісту. Але сього довго треба було ждати після смерті»⁹. Щедро обдарований критик розумів, що «талант – це вісь, довкола якої обертається все... що талант розпочинає новий напрям літературного життя, звертає в інший бік головне русло літературної хвилі, кидає клич нового мистецтва, талант кладе свою печать на духовне життя поколінь, назначує лінію розвою на роки, десятиліття...»¹⁰. На жаль, М.Євшан, перебуваючи в руслі нової модерністичної хвилі, не спромігся побачити в Шашкевичевій поетиці оновленого естетизму, вважаючи його сліпою копією європейського романтизму.

Франкова шашкевичезнавча концепція аргументована. Крім названих вище публікацій, критик затримає це питання й в інших статтях: «Таємні зв'язки політичні в Галичині від року 1833 до 1841 року», «Азбучна війна в Галичині в 1859 році», «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині». Зрозуміло, що Сергій Єфремов, який писав про М.Шашкевича пізніше, знав усі попередні оцінки його творчості – оцінки, які «виставляли» галицькому будителю Б.Лепкий, М.Тершаковець, К.Студинський, О.Бабій, М.Возняк, Я.Ярема, В.Родзикевич, В.Щурат, І.Брик, Ф.Колесса та багато інших поціновувачів, узагальнивши їх. Переважно вони були суголосними, а іноді й повторювалися. Однак такий повтор був умотивованим. Якщо, скажімо, Богдан Лепкий у 1912 р., пишучи нарис «Маркіян Шашкевич», у чомусь «вторив» І.Франкові, то це звучало як потвердження істини, попередньої оцінки. Зокрема Б.Лепкий зазначив: «Поезія Маркіяна Шашкевича була не йно в його писаннях, але й в учинках. Він *перший* вивів нас, *галичан*, з зачарованого галицького кола *поза галицькі рогачки на широкий* шлях українства. Він розширив таким чином наші виднокруги в безконечність. Для

галицької України зробив те, що роблять генії для свого народу – вказав нам шляхи поступу»¹¹.

Згодом у курсі «Історії українського письменства», узагальнюючи всіх своїх попередників, апелюючи переважно до І.Франка, С.Єфремов мав підстави твердити: «“Русалка” зробилась вістункою нового письменства в Галичині, а Шашкевич – першим письменником отого нового письменства, тим живим мотором, що прилучив закордонну Україну до всеукраїнського національного руху. Ідеї Шашкевича... зробились підвалиною всього громадського життя для наших земляків закордонних... Письменицький хист Шашкевича не виявивсь повною мірою через прикрі обставини його особистого життя та дочасну смерть... Була це натура наскрізь лірична з нахилом до романтизму... в особі автора змарнувався визначний лірик, якому нещаслива доля не дала розвинути на повну силу»¹².

А якщо у цьому контексті наголошувати на постані М.Шашкевича, то слід сказати, що вимогливий Юрій Шерех у дослідженні «На ринштунанні історії літератури», до речі, високо поціновуючи працю Д.Чижевського, робить йому докір: «Шкода, що промовчано перлину ранньої романтичної прози – “Олену” Маркіяна Шашкевича»¹³.

До сказаного треба додати, що під час святкування 100-ї річниці від дня народження М.Шашкевича на Личаківському цвинтарі після панахиди митрополит Андрей Шептицький у проповіді сказав: «Рідко кому дане в довгі літа по смерті збирати довкола свого гробу представників цілого свого народу. Великі заслуги, великий талант, навіть великі діла на те не вистачають. І великих людей могили коротко по їх смерті присипує порох забуття, а цієї могили не забуде нарід довгі століття, бо збирати його буде коло неї велике ім'я, що перед роками було могучим товчком цілого нашого відродження, а днес є для нас і на віки остане криницею живої цілющої води, що зрошує лани нашого церковного і народного життя і все відсвіжує зелень надії на будуче...»

В українськiм патріотизмі галичан мало історичних традицій, мало державної політичної гадки, але зате визначне, характеристичне, елементарне стремління в народ! Всі маємо те переконання, що люд – це наша сила, що праця для нього – наше завдання, що його добро – наша будучність... Іти в народ, щоб його просвітити, щоб його спасати, за нього вмирати, – це наш ідеал, це праця нашого духовенства...»¹⁴. Оцінка митрополита Андрея Шептицького мала резонансне значення не лише серед духівництва, а й у світському середовищі. Андрей Шептицький назавжди скасовував критичну опінію на М.Шашкевича попереднього митрополита Михайла Левицького та його радника і цензора, професора університету Венедикта Леви-

⁷ Ільницький М. Стаття Миколи Євшана «Свято Маркіяна Шашкевича» / М.Ільницький // Шашкевичіана. – Львів; Броди; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2. – С. 365.

⁸ Там само. – С. 365.

⁹ Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / М.Євшан. – С. 44.

¹⁰ Там само. – С. 291.

¹¹ Лепкий Б. Маркіян Шашкевич / Б.Лепкий. – Коломия, 1912. – С. 105.

¹² Єфремов С. Історія українського письменства / С.Єфремов. – Нью-Йорк, 1991. – Т. II. – С. 110.

¹³ Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: в 3 т. / Ю.Шерех. – Х., 1998. – Т. 1. – С. 370.

¹⁴ Цит. за: Шах С. О. Маркіян Шашкевич та галицьке відродження / С.Шах. – Париж; Мюнхен, 1961. – С. 192.

цького, які свого часу виступили проти шашкевичівської «Зорі», не допускаючи її до друку. Л.Луців з цього приводу висловився, що «самі такі українці: митрополит і його цензор (обидва Левицькі) не розуміли, яке велике значення має для розвитку українського народу і його Церкви українська народна мова»¹⁵.

Якби М.Шашкевич був «не сильною натурою» (як його сприйняв М.Євшан), то звідки у нього набралось б снаги та хисту, щоб першим у Галичині для церковних проповідей ввести живу українську мову, за що розлучені поляки хотіли знищити його фізично. Адже до нього (та ще довго після нього) виголошували проповіді латиною, польською чи німецькою мовами. Виголошувати проповіді по-українськи означало ризикувати духовничою кар'єрою. Це могли собі дозволити відчайдушні сміливці. Степан Шах у монографії «О. Маркіян Шашкевич та галицьке відродження» до цих «перших хоробрих» залічує Якова Геровського, Юліана Величковського, Романа Пасічинського і Рудольфа Моха.

Л.Луців зазначав, що М.Шашкевич відіграв революційну роль: «Українське слово в церкві, українська мова в “Русалці” – це й була революція в тодішніх наших умовах»¹⁶. Усвідомлюючи роль і значення рідної мови в духовному просвітництві народу та його національному становленні, М.Шашкевич підготував «Читанку для діточок в народних школах руських». Вона була призначена для школярів, які навчались у школах, що існували при деяких парафіях. Прикро тільки, що Шашкевичева «Читанка» побачила світ аж у 1850 р. Через три роки її перевидали. 1836 р. її автор виступив проти польської абетки на захист української.

У контексті дискусій, які свого часу розгортались у Галичині та українських центрах Європи щодо місця М.Шашкевича в духовно-культурному житті України, годиться зацитувати рядки, що належать перу о. Дамаскина Поповича зі Словаччини: «Якщо хто порівнював би літературну працю Маркіяна з подібною працею інших письменників, то не без підстави міг би спитати: “Чого ж бо ви його так величаєте й за що: за тих кілька стишків, мале оповідання, за переклад Євангелії і ще кілька дрібниць? Чого, святкуючи пам'ять найбільших своїх письменників, ставите його побіч Т.Шевченка та Ю.Федьковича? Він же ж між ними найменший!” Ото ж ні, не найменший! Вправді, він не дорівнює одному й другому, але ж Шевченко йшов дорогою, вказаною Котляревським. Федькович жив далеко пізніше і не потребував уже думати, якою мовою писати, а Маркіян щойно мав шукати тої дороги і то в такій темноті, яка тоді налягала галицьку Україну в 30-х рр. XIX століття. Селянин був слугою пана, його гідність і мову зневажали; інтелігенція з роду українська говорила по-польськи й по-німецьки; шкіл не було; книжок, окрім кількох написаних церковною мертвечиною, не було. Зв'язку з Великою Україною майже не було

ніякого; одне слово, ні мети життя, ні проводу. І от у ту непросвітну годину молодий бідний семінарист Маркіян Шашкевич, слабкий тілом та могутній духом, шукає дороги, ходить по бібліотеках, читає пильно, як живеться другим народам, і по довгих заходах і великих невгодах життя видає “Русалку Дністрову” не в Галичині, а в Будимі на Угорщині. От у чім заслуга Маркіяна! Не так у його творах, а в тім, що надав мові селян вагу мови літературної, лежить його заслуга, і за те ми його ставимо поруч Шевченка й Федьковича»¹⁷. Нинішньому читачеві будуть цікаві й інші оцінки шашкевичезнавців, що опубліковані у не кожному доступних джерелах. Зокрема, діаспорний історик Микола Чубатий писав: «Іскра Божя, кинена о. М.Шашкевичем між український нарід Галичини, була одначе сильніша, ніж слабе здоров'я її винахідника. Серед важких і неприязних для того новатора обставин, кілька літ пізніше, бо вже 7 червня 1843 р. спалив він своє повне ідеалізму життя на жертвеннику української батьківщини як свічку. Не стало головного стовпа відродження, розвалилася будівля «Руської Трійці». Слабі характери, колись товариші Маркіяна, себто Яків Головацький та Іван Вагилевич, члени “Руської Трійці”, зрадили ідеї юних днів. Зате гірчице зерно Маркіяна росло щораз могутніше, щораз потужніше аж до повного відродження народу, аж до його найвищого ідеалу – власної держави, до вимріяної цілі – до самостійної України, що завершилась правним актом дня 22 січня 1919 р. А львина часть цієї праці – це праця духових дітей Маркіяна Шашкевича»¹⁸.

Зрозуміло, що і Дамаскин Попович, і Микола Чубатий та пізніші шашкевичезнавці орієнтувались у власних оцінках на наукове глумачення постаті М.Шашкевича своїх попередників, особливо Михайла Возняка. 1912 р. вийшли твори Маркіяна Шашкевича із його передмовою. У 1941 р. М.Возняк видав нарис «Маркіян Шашкевич», до якого увійшли спостереження та висновки зі статей, опублікованих на початку попереднього століття. Зокрема: «Слідами Маркіяна» (1911), «В пошуках за портретом Маркіяна Шашкевича» (1911), «З фольклорних занять Маркіяна Шашкевича» (1911), «Маркіян Шашкевич – як фольклорист» (1911), «Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в першій половині XIX ст.» (1911), «Писання Маркіяна Шашкевича і кілька слів про видавання Шашкевичевих писань і їх хронологію» (1912), «До історії альманахів Маркіяна Шашкевича» (1912), «Століття читанки Маркіяна Шашкевича» (1936) та ін.

Досьогочасне шашкевичезнавство багате й розлоге. Постать поета-будителя високо оцінювали найвидатніші авторитети української літератури, культури, історії. У цій статті лише в найзагальніших рисах окреслено портрет письменника. Будительські ж ідеї М.Шашкевича й нині не втратили актуальності.

¹⁵ Луців Л. Маркіян Шашкевич / Л.Луців. – Нью-Йорк, 1963. – С. 18.

¹⁶ Луців Л. Література і життя / Л.Луців. – Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, 1975. – С. 277.

¹⁷ Попович Д. Маркіян Шашкевич – на тлі відродження Галицької України / Д.Попович. – Альберта, 1944. – С. 29.

¹⁸ Чубатий М. Повне ідеалізму життя / М.Чубатий // Свобода. – 1943. – 8 черв.